

Оксана Сидорчук,
студентка 5 курсу
ННІ філології та журналістики.
Науковий керівник: **Л. М. Кратасюк,**
кандидат педагогічних наук, старший викладач.

ІМЕННІ ЧАСТИНИ МОВИ ЯК ЕМОЦІЙНО-ЕКСПРЕСИВНІ ЗАСОБИ У ТВОРЧОСТІ В. ДАНИЛЕНКА

У статті проаналізовано емоційно-експресивні засоби, зокрема іменні частини мови, використані В. Даниленком у збірці оповідань «Сон із дзьоба стрижа»; визначено особливості функціонування емоційно-експресивних мовних засобів у художньому тексті.

Емоційною зветься та категорія слів, яка, крім об'єктивного лексичного значення, містить і значення суб'єктивне – ставлення того, хто говорить, до висловленої думки. Коли людина, користуючись певними засобами мовлення, висловлює свої позитивні чи негативні емоції, у цьому їй завжди допомагає експресія (сила, виразність), яка обов'язково супроводить вияви почуттів.

Властивість слова підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого, виступати засобом суб'єктивного увиразнення мовлення привертала увагу багатьох дослідників, зокрема В. Чабаненка, А. Коваль, О. Пономарева, Л. Мацько, М. Кочергана, О. Сидоренко, С. Єрмоленко, М. Плющ, А. Мойсієнка та інших.

Експресивний фонд нашої мови надзвичайно багатий і різноманітний, його елементи функціонують на різних рівнях мовної системи і становлять сукупність семантико-стилістичних ознак мовних одиниць, які виступають засобами вираження суб'єктивного ставлення мовця до змісту або адресата мовлення [5, с. 11].

Морфологічні явища набувають певного стилістичного забарвлення в межах контексту, який характеризується наявністю в них експресії та емоції. Експресія – сила вияву почуттів, переживань, інтенсивності вияву виразності, характеристичності – завжди оцінна [2, с. 98].

Морфологічна система української мови виявляє свої стилістичні можливості за допомогою численних варіантів граматичних форм. Ці варіанти переважно тому й існують, що здатні реалізувати певні стилістичні настанови – або стильові (текстові, жанрові), або індивідуально-авторські [3, с. 149].

У мові художньої літератури іменні частини мови вживається специфічно: в умовах художнього контексту вони набувають додаткових відтінків, відсутніх у них за межами художнього цілого. Пояснюється це тим, що на семантику слова в художньому тексті діє загальне його образне спрямування.

Порівняно не численним, але стилістично дуже колоритним в українській мові є морфологічні засоби передачі емотивної експресії. Ці засоби використано в збірці оповідань Володимира Даниленка «Сон із дзьоба стрижа» для досягнення емоційності та відтворення авторської модальності.

Іменники називають світ речей, предметів і явищ, вони іменують та індивідуалізують осіб, ознаки і стани, дії і процеси. Вони є номенами абстракцій,

понять і конкретно-чуттєвих уявлень, засобом не тільки семантичних, а й стилістичних номінацій [6, с. 43].

На думку О.Потєбні, називання словом є творення думки нової в розумінні перетворення, в розумінні нового групування попереднього запасу думки під тиском нового враження або нового питання [5, с. 65].

Ці нові враження спричиняють фігуральність слова, тобто наявність у мовної одиниці слововживань або вже «сформованого переносного значення з яскравим, «живим» виражально-зображальним ефектом» [7, с. 36], побудованим на метафоричних, рідше метонімічних та інших асоціаціях.

У художньому мовленні психолінгвістичне осмислення дістала лексико-граматична категорія середнього роду. З одного боку, ця категорія виявляється для експресивної передачі позитивних емоцій, а з іншого боку, – негативних. Іменники середнього роду, використані в оповіданнях, показують авторське ставлення до предметів, явищ, намагання зобразити їх з певною симпатією: «**Пташеня** все більше обростало твердими пір'їнами» (Даниленко, с. 23), «Жінка тримала **пташеня** в долонях, а воно вивертало голову і було таке беззахисне, така тоненька в нього була шия, що просвічувалось між пір'їнами, варто було незграбно притиснути пальцями, і скрутив би **пташеняті** в'язи» (Даниленко, с. 19), «Жінка згорнула **пташечці кубельце** з тканини, але вона нічого не їла і тільки розтуляла дзьоба» (Даниленко, с. 20). Експресія позитивної емоції в поданих прикладах породжується виявом ніжності, пестливості, прихильності тощо.

В. Даниленко використовує іменники, у значення яких емоційність вноситься певною системою морфем, зокрема зменшено-пестливими суфіксами *-ечк*, *-оч*, *-к*. За допомогою цих засобів письменник створює широку й багатобарвну гаму почуттєвих висловлювань. Суфіксальні утворення з позитивною оцінною семантикою часто називають буденні, звичні реалії, проте їх уживання свідчить про ласкаве, ніжне ставлення мовця до предмета мовлення: «Цю **пташечку** нам Бог послав, – схлинула жінка, – щоб ми не так сумували за донею» (Даниленко, с. 26), «... її обличчя покрите золотистим **пушком**» (Даниленко, с. 29), «Сходами котилася маленька **дівчинка** з великим бантом» (Даниленко, с. 30), «...де це буває в **хлопчиків**» (Даниленко, с. 39), «Софія спала і бачила міст через **річечку**» (Даниленко, с. 61), «На її важких грудях здіймалась ситцева **хмаринка** з мереживом» (Даниленко, с. 96), «Дві молоді служниці в білих **фартушках** і **шапочках** піднесли їм таці з вином і кавою» (Даниленко, с. 34).

Часто іменники зі зменшено-емоційними морфемами виконують зображальну функцію об'єктивної зменшеності реалій. Це засіб, який дає змогу крізь призму сприйняття передати невеликий розмір, малу кількість чи зменшену якість, констатувати факт об'єктивної дійсності: «Цвіли низькорослі карачкуваті **яблуньки**» (Даниленко, с. 37), «...налив у **чарочки** коньяку» (Даниленко, с. 41), «...кидаючи **карасика** в алюмінієвого **бідончика**» (Даниленко, с. 51), «Юля ворухнулась і відчула, як натягнулися прозорі **трубочки**» (Даниленко, с. 29), «...а на її хвилях підстрибували примхливі міські **рибки** – бляшанки з-під пива» (Даниленко, с. 33), «Торкнувся рукою

капустяного листа, він був великий і вологий, як вухо маленького слоника» (Даниленко, с. 96)

Проте не іменники є кількісно визначальною, найбільш характерною рисою художнього стилю мови збірки оповідань «Сон із дзьоба стрижа» В. Даниленка. Л. А. Булаховський зазначав, що якщо для забезпечення нових інтелектуальних понять потрібні переважно іменники і, далеко меншою мірою, дієслова, на службі синоніміки емоційно-художньої перебувають переважно слова – назви властивостей – прикметники і прислівники. При цьому слід мати на увазі, що в художніх текстах стилістичний ефект може створювати сама кількість певних елементів – назв властивостей, а не тільки (і не стільки) їх граматичні якості [4, с. 172].

Прикметники конкретизують все те, що назване іменниками, роблять його доступним для конкретно-чуттєвого сприймання, передають статичні ознаки за кольором, розміром, формою, якостями, властивостями і тим самим формують в уяві художні образи. Без прикметників мовна картина світу була б одноманітною, безбарвною і невиразною.

Серед якісних прикметників у збірці оповідань В. Даниленка привертають увагу колірні епітети. Автор уживає прикметники з колірним значенням з метою уточнення зорової інформації: «...що її обличчя покрите **золотистим** пушком, наче в стиглого персика» (Даниленко, с. 29), «**золотою** рибкою з **червоними** плавниками, що виблискувала, наче **золотий** царський червінець» (Даниленко, с. 35), або підсилення смислової ваги попереднього означення: «Над лісом висів **м'ясистий червоний** місяць...» (Даниленко, с. 17). Особливістю кольоровживань В. Даниленка є те, що колір у нього не є чимось сталим, незмінним. Спостерігається, переливання барв, переходи, зумовлені чи зміною освітлення, чи пори року, чи настроїв героїв.

Уживає автор у збірці оповідань і складні прикметники, утворені з двох або кількох основ, які означають якість із додатковим відтінком, що допомагає найточніше передати зображувані предмети та донести до уяви читача певні емоційно забарвлені образи: «його **жовтогаряче** суцвіття **яскраво контрастувало на тлі темно-зеленого** листа» (Даниленко, с. 37), «Персики ледь вміщувались в її долоні, вони **вгиналась під її пальцями, великі, жовто-червоні...**» (Даниленко, с. 114), «...як літали над **вогняно-червоними** плодами» (Даниленко, с. 114). Складні кольороназви вказують на ступінь насиченості кольору, вони виступають як емоційно-підсилювальне позначення.

Творчій манері В. Даниленка властиво якнайточніше, якнайвлучніше описати зображуване, з одного боку, а з іншого, – створити образ. Завдяки вживанню розгорнутого ряду прикметників, посиленних порівняннями, відчувається експресія: автор не просто описує, він впливає на читача, створює певний настрій: «Юля помітила, що її обличчя покрите **золотистим пушком, наче в стиглого персика**» (Даниленко, с. 29), «Та **молодик стояв і дивився на неї, і його очі були світло-голубі, наче сніг на світанку**» (Даниленко, с. 45).

Особливістю збірки оповідань «Сон із дзьоба стрижа» В. Даниленка є використання проміжних розрядів прикметників, що поєднують *присвійне* і *відносне* значення. На відміну від присвійних прикметників, що виражають

належність індивідуальній особі (істоті), присвійно-якісні прикметники вказують на більш узагальнену віднесеність: «У нього була **змійна** темно-сіра голівка, що сторожко позирала на світ» (Даниленко, с. 19).

Відносно-якісні прикметники в оповіданнях В.Даниленка уживаються як ознаки предметів за матеріалом та іншими відношеннями, що сприймаються безпосередньо: «Над лісом висів **м'ясистий** червоний місяць...» (Даниленко, с. 17), «погойдувався мініатюрний пластиковий акваріум із самотнім **вогняним** барбусом – золотою рибкою з червоними плавниками» (Даниленко, с. 35), «...а потім вийшла танцюристка – **пластилінова** жінка, як оголосили її виступ» (Даниленко, с. 37), «...а на хорах гули **смоляні** чоловічі голоси» (Даниленко, с. 57).

Додаткові стильові й емоційно-експресивні відтінки значень створюються в збірці оповідань «Сон із дзьоба стрижа» за допомогою субстантивациї прикметників. Пояснюється це тим, що субстантивовані прикметники здатні виражати низку таких семантичних відтінків, які не можуть бути відтворені словами іншої частини мови. Наприклад: «Я відразу відчув у ньому щось незрозуміло **близьке**, що не розкривається з першого погляду» (Даниленко, с. 42), «Я – **наречений** черемхової віхоли» (Даниленко, с. 38), «А вона завжди молода, моя вічна **наречена**» (Даниленко, с. 49), «У домі стояв запах ладану, воску і ще чогось **приємного**» (Даниленко, с. 19).

Функцію узагальнених заміників слів іменних частин мови виконують займенники, бо мають дуже загальну вказівну, неозначену або заперечну семантику. Однак основний компонент у їх семантиці – це відносність. Завдяки їй кожен займенник може співвідноситись з якимись словами конкретної семантики інших іменних частин мови [4, с. 45].

Виділяють дві основні стилістичні сфери займенників. Перша – це можливість у результаті заміни займенниками інших слів, як правило, іменних, уникати повторів, урізноманітнювати текст і до того ж створювати цілу гаму стилістичних значень, зокрема інтимізувати, виділяти, приховувати особу. А друга – творення з допомогою займенників семантичного ланцюжка, внаслідок чого формується семантична і граматична зв'язність тексту. Стилiстичне використання займенникових форм у мові прозових творів В. Даниленка характеризується своїми специфічними рисами.

Особові займенники часто виступають у збірці оповідань В. Даниленка «Сон із дзьоба стрижа» як засіб безпосереднього вияву автора чи його ліричного героя, як прийом, за допомогою якого замальовується взаємини дійових осіб твору: «... а **воно** вивертало голову і було таке беззахисне» (Даниленко, с. 18), «**Воно** ще не тримається на ногах» (Даниленко, с. 20), «**Воно** не виживе» (Даниленко, с. 20).

Емоційність вислову увиразнюється не лише тоді, коли вказівним або означальним займенником підтримується стилістично марковане слово, а й тоді, коли вказівний займенник *той* (*та, те, ті*) вживається поряд з будь-яким нейтральним словом. Наприклад, «– *Та* не будь же ти гомункулом із країни ліліпутів! – розсердився **той** хлопець у тенісці» (Даниленко, с. 43), «Вона добре пам'ятала **той** день, коли нею заволодів сон» (Даниленко, с. 45), «У **той** час

мене не захоплювали мої однолітки» (Даниленко, с. 68), «Жарко так, дуже жарко було в **той** день, коли йшли Київською» (Даниленко, с. 109), «Легко так, дуже легко було в **той** день...» (Даниленко, с. 113), «З **того** дня дівчинка не випускала скульптурку з рук» (Даниленко, с. 83), «З **того** часу особливих захоплень у Лізи не було» (Даниленко, с. 84), «...лише тимчасове заповнення **того** вакууму, який утворився після від'їзду Ореста» (Даниленко, с. 70), «Жарке, ох і жарке було **те** літо» (Даниленко, с. 104). Семантика і стилістичне використання вказівного займенника *той* дозволяє зробити висновок не лише про вираження ним безпосередньої просторової та часової наближеності до мовця, а й про наявність другого плану викладу, коли в процесі повторення займенник *той* разом з іменником набуває рис подвійної інтимізації.

Філософське осмислення буття людини найповніше втілене в стилістичному навантаженні вказівного займенника *такий*, який виступає емоційно-експресивною домінантою вислову. Наприклад, «*Це ж хрук **такий!***» (Даниленко, с. 73), «*Це ж болізь **така!***» (Даниленко, с. 73), «*Тієї ночі я вирішила ніколи ні в кого не закохуватись, щоби більше не переживати **такого** болю*» (Даниленко, с. 70), «*Осоромився в **такий** момент, коли Катиніс от-от вийде на пенсію...*» (Даниленко, с. 85).

У підсилювальній функції вказівний займенник уживається перед якісним прикметником: «***Такий** глибокий і чистий сніг, – мовила Тамара...*» (Даниленко, с. 77), «*Згори жінка здавалася **такою** розкішною, що він зачаровано стежив за вирізом її плаття...*» (Даниленко, с. 92), «*Жінка була вся **така** припухла і стигла, що аж захопило подих*» (Даниленко, с. 93).

Для передачі неясних самому авторові психічних станів служить неозначений займенник *щось*. Виконуючи роль своєрідного почуттєвого симптому, він передає драматичну душевну напругу, експресивно наснажує вислів: «*...а Юля йому кволо відповідала, **щось** запитувала мама, а потім вони з лікарем вийшли*» (Даниленко, с. 29), «*Переляканий директор кінотеатру підбіг до мікшерного пульта і **щось** зробив, бо мікрофон запищав і завив*» (Даниленко, с. 43).

Отже, експресивно забарвлені іменні частини мови в збірці «Сон із дзьоба стрижа» допомагають краще передати значно ширшу інформацію, вплинути на читача, висловлювати авторське ставлення. За допомогою емоційно-експресивних засобів іменних частин мови В. Даниленко досягає максимального результату вразити читача, примусити його хвилюватися за героїв, співчувати їм, радіти разом з ними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабій І. М. Семантико-естетичні особливості колірної епітети у поезії Лесі Українки // Вісник Житомирського педагогічного університету. – 2001. – № 7. – С. 8-12.
2. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. – К.: Вища школа, 1978. – 260 с.
3. Кочан І. Лінгвістичний аналіз тексту: Курс лекцій. – Львів: Світ, 1999. – 106 с.

4. Мацько Л. І. Стилїстика української мови: Підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; за ред. Л. І. Мацько. – К.: Вища школа, 2003. – 462 с.
5. Потебня О.О. Естетика і поетика слова. – К.: Мистецтво, 1985. – 255 с.
6. Чабаненко В. Стилїстика експресивних засобів української мови. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 350 с.
7. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії. – К.: Вища школа, 1984. – 166 с.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

Даниленко Даниленко В. Сон із дзьоба стрижа / В. Даниленко. – Львів: ЛА «Піраміда», 2007. – 382 с.